

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ПОСТАТЬ О.Я. САВЧЕНКО У СВІТЛІ ІДЕЙ СУХОМЛІНІСТИКИ

IMAGE OF O.YA. SAVCHENKO IN THE LIGHT OF THE IDEAS SUKHOMLYNISTICS

У статті розглянуто деякі факти життєдіяльності та наукових пошуків видатних вітчизняних науковців О.Я. Савченко і В.О. Сухомлинського в області розвитку початкової освіти, філософії освіти та навчання дітей в контексті їх співзвучності і наступності.

Проаналізовано життєвий і творчий шлях, наукову діяльність академіка О. Савченко, як продовжувачки гуманістичних ідей В. Сухомлинського, та виявлено, що не існує комплексних досліджень життєвого і творчого шляху, організаційно-управлінської та наукової діяльності академіка О. Савченко взагалі, та, як продовжувачки гуманістичних ідей В. Сухомлинського зокрема.

Визначено, що дефініція «сухомліністика» завдячує своєю появою саме О.Я. Савченко, яка дала поштовх для виділення її у окремий напрям в історії педагогіки, який, спираючись на творчий доробок В. Сухомлинського, досліджує і поширює наукову спадщину, підтримує досвід реалізації її розвиток його освітянських ідей в Україні та за її межами.

Проаналізувавши основні віхи життєдіяльності, наукову спадщину, організаційно-управлінську діяльність виявлено спільні риси, які ставлять цих значних постатей в українській педагогічній науці, як В. Сухомлинського і О. Савченко у один рядок з класиками історії педагогіки, а саме: зростаючи у трудових сім'ях, вони знайшли у житті ту «сродну» працю, яка надихала на пошуки оригінальних ідей в освітній практиці та її змісті; створення підручників, які мали інноваційний характер і спрямовані на освоєння цінностей культури, громадянське виховання особистості, працелюбність і відповідальність, мовленнєву культуру; теоретичні узагальнення В. Сухомлинського і методичні положення, викладені у підручниках О. Савченко співзвучні принципами і тісно переплітаються з предметними компетентностями, які вкупі і складають ключові компетентності, проголошені у Концепції НУШ; тісний взаємозв'язок і наступність наукових пошуків та творчої спадщини видатних вчених щодо філософії освіти та навчання дітей, розвитку початкової освіти, ставленням до дитини як до унікальної особистості, природовідповідності, культуровідповідності, як складових особистісно орієнтованого і розвивального навчання, опори на позитивне в дитині, створення ситуації успіху, одухотворення знання, формування радості пізнання тощо. Доказано, що простежується наступність, спільність та суголосність ідей, поглядів, гуманістичних позицій обох видатних науковців стосовно актуальних проблем дидактики та сучасної педагогіки, навчання й виховання, формування і розвитку всебічно розвиненої особистості; активізації й оптимізації навчального процесу, розбудови української національної школи.

Ключові слова: О. Савченко, В. Сухомлинський, постать, сухомліністика, творчий

науковий доробок, співзвучність, наступність.

The article discusses some facts of life and scientific research of outstanding domestic scientists A. Savchenko and V.A. Sukhomlinsky in the field of development of primary education, philosophy of education and teaching of children in the context of their consonance and continuity. The life and creative path, scientific activity of Academician A. Savchenko, as a successor of the humanistic ideas of V. Sukhomlinsky, is analyzed, and it is revealed that there are no comprehensive studies of the life and creative path, organizational, managerial and scientific activities of Academician A. Savchenko in general and as a successor of humanistic ideas V. Sukhomlinsky, incl.

It has been determined that the definition of «sukhomlynistics» owes its appearance to A. Savchenko, which gave impetus to distinguish it as a separate direction in the history of pedagogy, which, based on the creative work of V. Sukhomlinsky, explores and disseminates the scientific heritage, supports the experience of implementing and developing his educational ideas in Ukraine and abroad.

After analyzing the main milestones of life, scientific heritage, organizational and managerial activities, the common features that put these significant figures in Ukrainian pedagogical science, such as V. Sukhomlinsky and O. Savchenko, on the same line with the classics of the history of pedagogy, namely: growing up in working families, they found in life that «related» work that inspired the search for original ideas in educational practice and its content; creation of textbooks that were innovative in nature and aimed at mastering the values of culture, civic education of the individual, diligence and responsibility, speech culture; the theoretical generalizations of V. Sukhomlinsky and the methodological provisions set forth in the textbooks of A. Savchenko are consonant with the principles and are closely intertwined with subject competencies, which together make up the key competencies proclaimed in the NUS Concept; close relationship and continuity of scientific research and the creative heritage of outstanding scientists regarding the philosophy of education and training of children, the development of primary education, the attitude towards the child as a unique personality, environmental responsibility, cultural conformity, as components of personality-oriented and developmental education, reliance on the positive in the child, creating a situation success, the spiritualization of knowledge, the formation of the joy of knowledge, etc.

It is proved that there is continuity, commonality and consonance of ideas, views, humanistic positions of both prominent scientists on topical issues of didactics and modern pedagogy, training and education, formation and development of a comprehensively developed personality; activation and optimization of the educational process, development of the Ukrainian national school.

Key words: O.Ya. Savchenko, V. Sukhomlinsky, figure, sukhomlynistics, creative scientific heritage, consonance, continuity.

УДК 373:001.891(092)(477)

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/46.1>

Замашкіна О.Д.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри права
і соціальної роботи
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Розбудова вітчизняного освітнього простору відбувається відповідно вимог сучасної національної української школи та тенденцій і викликів її майбутнього. Орієнтація на особистість, як головну цінність виховання, визнання унікальності, своєрідності дитини, повага до її прав на свободу, всебічний розвиток, прояв її здібностей склали фундамент сучасного навчально-виховного процесу. Цей напрям сучасної педагогічної науки не втрачає своєї актуальності і є підґрунтям державної освітньої політики та розбудови національної української школи.

Пошуки шляхів розв'язання цих важливих сучасних проблем ведуть до з'ясування історичних аналогій. Одне з провідних місць в історико-педагогічних дослідженнях персоналій займає плеяда знаних освітніх діячів та вчених, які приймали найактивнішу участь у становленні національної освіти й виховання, серед яких виокремлюємо такі видатні постаті як В. Сухомлинський та О. Савченко та їхній історико-педагогічний доробок, що безперечно має спільні ідеї, важливі для сучасної освітньої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В сучасних умовах зростає вагомість історико-педагогічних досліджень подій минулих літ, що дозволяє дати науково обґрунтовану прогностичну оцінку, сприяти формуванню виваженої освітньої політики.

Величезна, багатогранна творча наукова спадщина В. Сухомлинського, яка відрізнялася глибинним аналізом дитячої особистості та сучасної йому освітньої політики займає одне з провідних місць серед великої кількості наукових інтересів як вчених, так і вчителів-практиків і не має часових меж. Найбільш відомими, ґрунтовними і значними для розвитку історико-педагогічної науки та освітньої практики у цьому напрямку займають дослідження науковців: О. Савченко (сухомлиністика, проблеми формування змісту шкільної освіти, ідеї гуманної педагогіки, розвиток інтелектуальної, громадянської, почуттєвої сфер особистості та багато інших аспектів); О. Сухомлинська (сухомлиністика, збір та систематизація надрукованих в Україні та за кордоном як власне праць В. Сухомлинського, так про його життєдіяльність та творчий доробок, наукова спадщина в історико-педагогічному вимірі); вітчизняних – М. Антонець, В. Безпалько, І. Бех, Л. Березівська, Г. Бєлан, Л. Бондар, Е. Гартманн, О. Губко, Н. Гупан, Н. Дічек, Л. Заліток, Н. Калініченко, В. Кузь, Н. Кузьміна, Л. Пархета, О. Сараєва та ін., зарубіжних – Б. Кваша, Є. Лебедев, М. Мухін, В. Риндак, С. Соловейчик (аналіз фактів життя та здобутків науково-педагогічної спадщини); М. Євтух, І. Зязюн, В. Огнев'юк, І. Підласий, В. Сластьонін (проблема формування образу ідеального вчителя).

Відомими є й дослідження науковців далекого зарубіжжя, напрацювання яких пов'язані з вивченням різних аспектів творчого доробку вченого-гуманіста: Е. Гартман, І. Гоштанар, В. Іфферт, А. Кокерілл, Ч. Сяомань, Сяо Су, Х. Франкос і М. Ціандзі, Р. Штайник та ін.

Необхідно зазначити, що цими відомими прізвищами видатних науковців не вичерпується перелік тих, хто присвятив свою діяльність вивченню, втіленню, популяризації провідних ідей В. Сухомлинського.

Однак не можна говорити про систематичні «дослідження» життєвого і творчого шляху та наукової діяльності академіка О. Савченко, як продовжувачки гуманістичних ідей В. Сухомлинського, хоча мають місце поодинокі напрацювання: Н. Бібік, Л. Березівська, О. Виговська, Т. Довга, В. Зданевич, Л. Калініченко, Я. Кодлюк (життєвий і творчий шлях), О. Коноваленко, І. Осадченко (наукова діяльність), О. Сухомлинська (сухомлиністика), зібрані переліки численних друкованих праць, інформаційні довідники, біографічний енциклопедичний словник та інша продукція наукового та публіцистичного характеру: замітки у журналах і педагогічних газетах про виступи та доповіді на колегіях і зібраннях, наукових та прес-конференціях, круглих столах, педагогічних читаннях, засіданнях, семінарах, вітання з ювілеями тощо, які свідчать про неоціненний вклад знаної освітянки у розбудову національної української школи взагалі та початкової зокрема, і викликають неабиякий інтерес з точки зору збагачення історико-педагогічних знань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Персоналістичний напрям історико-педагогічних досліджень дозволяє виявити різносторонність наукових інтересів особистості, чинники, що вплинули на формування її творчих ідей та перспективність шляхів їх реалізації в Україні та за кордоном.

Вважаємо, що такою постаттю в українській педагогічній думці є академік О.Я. Савченко, чия наукова та організаційно-управлінська діяльність була присвячена розвитку освітньої практики, розбудові національної української школи на її початковій ланці. Але окремий пласт її наукового доробку складала сухомлиністика, над якою вона самовіддано працювала протягом всієї наукової діяльності. У цьому контексті принагідно констатуємо, що саме ця гілка напрацювань продовжувачки ідей В. Сухомлинського є недостатньо дослідженою і висвітленою у педагогічній науці.

Мета статті. Дослідити та проаналізувати деякі факти життєдіяльності та наукових пошуків В. Сухомлинського і О. Савченко в області розвитку початкової освіти, філософії освіти та навчання дітей в контексті їх співзвучності і наступності.

Виклад основного матеріалу.

*Людина народжується на світ не для того,
щоб зникнути безвісною пилінкою.
Людина народжується,
щоб лишити по собі слід вічний*
Василь Сухомлинський

Ці слова відомого педагога-новатора, мудрого вчителя і вченого як найліпше відносяться до такої відомої, значної постаті в області української педагогіки взагалі та української початкової освіти зокрема, продовжувачки ідей В.О. Сухомлинського, як академіка НАПН України О.Я. Савченко.

Славетна освітянка, талановита педагогиня, визначний науковець-новаторка, дійсний член НАПН України, голова Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі досліджень з педагогіки та психології, голова спеціалізованої вченої ради з захисту докторських дисертацій, була головою Всеукраїнської асоціації імені Василя Сухомлинського, яка продовжувала і проголошувала ідеї сухомлиністики, спираючись на творчий доробок В. Сухомлинського, досліджувала і поширювала його спадщину, підтримувала досвід реалізації й розвиток ідей в Україні та за її межами.

Філоненко О. зауважує, що «велика кількість історико-педагогічних досліджень учених з окремих аспектів педагогічної системи видатного педагога привели до групування педагогічної спільноти навколо спадщини В. Сухомлинського, наслідком чого стало виникнення та діяльність наукових шкіл, найвідомішими з них стали: Уманська наукова школа «В.О. Сухомлинський і школа ХХІ ст.» (керівник В. Кузь); Київська наукова школа при лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України (керівник Л. Бондар); наукова школа «Українська асоціація Василя Сухомлинського» (керівник О. Савченко); Уральська асоціація «Василь Сухомлинський» (очолює В. Риндак); наукова школа «Всекитайська Асоціація Василя Сухомлинського» (очолює Ван Ігао); «Міжнародне товариство послідовників В. Сухомлинського» (Німеччина, Марбург)» [10, с. 234]. Представники вищезазначених наукових шкіл підготовлено низку наукових робіт, в яких висвітлено основні аспекти педагогічної системи В. Сухомлинського, а також «вони значною мірою визначають історіографічний контур нагромаджених наукою знань про педагогічний доробок видатного педагога» [10, с. 235].

У 90-ті роки ХХ ст., за визначенням академіка О. Савченко, сформувався напрям в історії педагогіки – «сухомлиністика», який, спираючись на творчий доробок В. Сухомлинського, досліджує і поширює його спадщину, підтримує досвід реалізації й розвиток його ідей в Україні та за її межами» [7, с. 17].

За поясненням О. Сухомлинської, під «сухомлиністикою розуміємо напрям історико-педагогічної

науки, в якому сконцентровано вивчення життєвого шляху, літературної та педагогічної спадщини Василя Сухомлинського, їх інтерпретація різними дослідниками та аналіз розвитку його ідей і впливу на сучасну освіту» [8].

Як констатує О. Савченко, «На сьогодні цей напрям об'єднує дослідників, що вивчають творчу біографію, діяльність і погляди В. Сухомлинського на ту чи іншу педагогічну проблему з України, а також з Вірменії, Греції, Китаю, Німеччини, Росії та інших країн. У межах цього напрямку швидкими темпами зростає кількість публікацій, у яких висвітлено освітню діяльність та педагогічний доробок В. Сухомлинського» [6, с. 6].

У свою чергу творча спадщина та наукові пошуки в області розвитку початкової освіти О.Я. Савченко співзвучні філософії освіти та навчання дітей за В. Сухомлинським та пронизані ідеями гуманізму, ставленням до дитини як до унікальної особистості, природовідповідності, культуровідповідності, як складових особистісно орієнтованого і розвивального навчання, опори на позитивне в дитині, створення ситуації успіху, одухотворення знання, формування радості пізнання тощо.

Численні ґрунтовні талановиті праці, оригінальні ідеї поставили Олександрю Яківну в ряд найпомітніших постатей сучасної української педагогіки. Хто не знає її «Сучасний урок у початковій школі», «Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів», «Дидактика початкової освіти» – малої дидактичної енциклопедії; не знайомий з системою формування пізнавальної самостійності молодших школярів; серією книжок з розвивального навчання – «Барвистий клубочок», «Умій вчитися», «Розвивай свої здібності», численними підручниками з читання для початкової школи; з її «наукового керівництва підготовлено Концепцію державних стандартів загальної середньої освіти як для 11-річної, так і 12-річної школи, Концепцію 12-річної школи, Концепцію початкової освіти, Державні стандарти для початкової і основної школи» [5, с. 5].

Необхідно констатувати, що найбільший її науковий інтерес – Школяр – Урок – Учитель, для них завжди знаходила і час, і натхнення. Ці вектори наукового інтересу Олександри Яківни наслідують гуманістичну спрямованість всієї творчої спадщини В. Сухомлинського та співзвучні його поглядам на освітню практику та її зміст, навчально-виховні орієнтири.

«Гуманістична спрямованість освітньо-виховних впливів через самоцінність та унікальність особистості дитини, розробка проблем духовності, духовних потреб, «культури почуттів» і «культури бажань», «олюднення» знань, розгляд педагогічного процесу в школі як науки про цінності, єдність з живою природою, життя в умовах колективу, де кожен особистість» – ось, що приваблювало

у науковій спадщині В. Сухомлинського вітчизняних і зарубіжних дослідників [3, с. 79].

Василь Олександрович залишив нам золоту спадщину як директор, вчитель і, передовсім, педагог-новатор. У радянський період, як і нині, реформування змісту шкільної освіти перебувало в епіцентрі актуальних суспільно-культурних і навчально-виховних проблем. Погляди видатного українського педагога-гуманіста та його послідовників співзвучні із важливими сучасними науково-практичними завданнями, що стоять перед освітою на сучасному етапі її модернізації.

Особливу увагу у своїй педагогічній діяльності В. Сухомлинський приділяв ідеї самооцінки й неповторності, талановитості кожної дитини, вільному розвитку особистості в педагогічно продуманих умовах; включенню соціального середовища в сферу педагогічних впливів; природному вихованню (в єдності з природою) як головному чиннику формування людини – її розуму, почуттів, емоцій («уроки мислення на природі», «школа під голубим небом», «школа радості»); організації переживання дітьми нагромадженого досвіду; висуненню слова вчителя як провідного засобу виховання особистості; відмові від колективних засобів впливу на особистість; розробці комплексної програми «виховання красою» людини, природи, вчинку; введенню гендерного виховання в структуру навчально-виховного процесу; вирішенню проблеми біологічного і соціального на користь двофакторного впливу (врахування крім соціальних чинників, фізичного стану, статі, спадковості, рівня розвитку здібностей).

О.Я. Савченко, як продовжувачка новаторських ідей В. Сухомлинського у своїх працях піднімала тяжкий пласт найактуальніших у будь-який час проблем шкільної і педагогічної освіти – гуманізація суспільства та освіти, освоєння цінностей культури, громадянське виховання особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу, працелюбність і відповідальність як цінності шкільної освіти, навчання впродовж життя, мовленнєва культура учнів як особистісна і суспільно значуща цінність, інформаційна культура. О.Я. Савченко як один з провідних українських учених, що має більш ніж 50 позицій у бібліографічних покажчиках про творчість В. Сухомлинського, фахівець із початкової освіти, у своїх наукових пошуках спиралася на концептуальні положення вченого і педагога, всіляко розвивала їх, вибудовуючи власні підходи до освітнього і виховного простору початкової школи.

Важливі для історії педагогіки праці О.Я. Савченко присвячені різним аспектам творчого доробку В.О. Сухомлинського, суголосним її науковим інтересам, а саме: зміст та мета шкільної освіти та її реформування у творчості видатного вченого, гуманізм його дидактичної системи,

розвивальне навчання учнів, екологія дитинства, роль художніх творів у розвитку виховання цінностей та багато інших.

Серед названих – лише частка усіх проблем, що піднімала О. Савченко, присвячених дослідженню різних граней творчої спадщини В. Сухомлинського, які ще належить піддати глибокому детальному аналізу майбутнім дослідникам.

Так що ж об'єднує двох таких значних постатей в українській педагогічній науці, як В. Сухомлинського і О. Савченко?

Зазначимо, що О. Савченко завжди вважала, що праця, у будь-якому прояві – це найголовніше у житті людини. «Я утверджую себе через працю» – завжди любила повторювати вона. Під працею вчена розуміла різну діяльність впродовж всього її життя – ще дитиною разом із старшою сестрою вона пасла козу, допомагала матері – на городі, у гирлі річки Дунай. Праця, за її висловом, була найпершим вчителем – і в дитинстві, і в підлітковому віці – і фізична, і розумова. «Моє дитинство і юність були органічно поєднані з різними видами праці», – часто згадувала вона.

Будучи школяркою – основна праця – вчасно зробити уроки, вчасно підготуватися до виступу у студентські роки, вчасно захистити кандидатську (1971 р.), докторську (1984 р.), незважаючи на буденні складнощі особистого життя, і, будучи головним ученим секретарем АПН України (1992-1995 рр.), заступником міністра з питань загальної середньої освіти (1995-2000 рр.), віце-президентом АПН України (2000-2007 рр.) і головним науковим співробітником лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України, радником Президії НАПН України (2008-2012 рр.) і все робити вчасно, і так далі, ставлячи маленькі завдання, і долаючи їх, працювати й працювати... бо так вчили батьки – усе робити вчасно.

«Я дивлюся на себе як на людину, яка постійно в роботі і налаштована на постійне вдосконалення», – констатувала вона [2, с. 74]. І головне при цьому знайти у житті, за висловом вченої, – «сродну працю». Щільність і продуктивність праці вченої вражають: кожен місяць – стаття, кожні 4 місяці – книжка! Доробок вченої складає більше ніж 700 позицій (згідно покажчиків праць).

Якщо навести паралелі із життям і працею В. Сухомлинського, теж можна побачити деякий збіг подій: педагог-новатор виріс у трудовій сім'ї, змалечку допомагав батькам у колгоспі, навчався навіть і влітку (у 1934 р. вступив на підготовчі курси при Кременчуцькому педінституті і того ж року став студентом факультету мови та літератури цього вузу), працював директором середньої школи і вчителем російської мови і літератури у селищі Ува Удмуртської АРСР, працював завідувачем районного відділу народної освіти і одночасно викладав у школі, Василь Олександрович

доклав чимало зусиль, аби піднести пересічну сільську школу на рівень найкращих у тодішньому СРСР загальноосвітніх навчальних закладів, щоб перетворити її на справжню лабораторію передової педагогічної думки і якнайповніше узагальнити набутий досвід (з 1948 р. - директор Павлівської середньої школи). Він назвав ці роки «великим, ні з чим незрівняним щастям», досягнувши поставленої мети, знайшов ту «сродну працю», насамперед завдяки власній винятковій працьовитості, постійному творчому горінню, твердій, безкомпромісній вимогливості як до себе, так і до всього педагогічного колективу. І завжди долаючи труднощі, працював й працював... Вставав о четвертій і до восьмої писав, писав..

Доробок В. Сухомлинського – 48 монографій, більше 600 статей, 1500 оповідань і казок, видані 59 мовами світу загальним тиражем 15 млн. примірників.

В. Сухомлинський вважав, що головне завдання виховання полягає у всебічному розвитку особистості, якого можна досягнути через розвиток пізнавальних здібностей та залучення дітей до різних видів діяльності. Здійснивши ретроспективний аналіз праць В. Сухомлинського, вчені дійшли висновку, що теоретичні узагальнення видатного педагога містять положення, які тісно переплітаються з принципами «Нової Української школи»: презумпція талановитості дитини, цінність дитинства, радість пізнання, розвиток особистості, безпеки, здоров'я» [9, с. 106].

Проаналізувавши низку статей О. Савченко у наукових журналах «Учитель початкової школи» (2015-2018 рр.), присвячених методиці навчання, у яких авторка репрезентує види міжпредметних завдань, розвиток мовлення учнів, особливості розкриття наукової інформації, можливості використання методу моделювання на уроках літературного читання, можемо констатувати, що комплексний розвиток мовлення дітей – одне з провідних завдань початкової школи, адже від рівня мовленнєвої компетентності безпосередньо залежить успішність соціалізації дітей, їх всебічний розвиток як особистості, що співзвучно до предметних компетентностей, які вкупі і складають ключові компетентності, проголошені у Концепції НУШ.

У цій площині підручники з читання О.Я. Савченко мають інноваційний потенціал, підіймаючи такі важливі проблеми, як формування аналітичного і критичного мислення; використання міжпредметних зв'язків, які сприяють цілісному засвоєнню базових знань, умінь, цінностей і водночас допомагають різнобічному сприйманню навчального матеріалу і ресурсу формування предметних і ключових компетентностей (читацької, дослідницької компетенцій та ін.), уміння вдумливо читати. Види міжпредметних зв'язків, які застосовані (знаннєві,

діяльнісні, емоційно-ціннісні) – охоплюють завдання на засвоєння учнями спільних понять (текст, його структура, частини мови), сприяють розумінню учнями емоційних станів дійових осіб творів; збагаченню мовлення, розвитку творчих здібностей, актуалізують значний розвивальний і виховний потенціал змісту предмету, сприяють формуванню і розвитку цінностей щодо ставлення людини до природи, Батьківщини, краси.

«Я себе вважаю просто науковцем. Науковцем, який весь час знаходить задоволення в роботі, яку він виконує. Чому виникає таке задоволення? Я відчуваю, що ця робота потрібна не лише мені. Вона знаходить попит. У наш час це непросто, але так важливо...» [4, с. 5], – повторювала ця завжди усміхнена, привітна і по домашньому гостинна, жінка-науковець О. Савченко.

Висновки. Неможливо охопити усю багатогранність таланту О. Савченко. Але у кожного з нас залишилася своя Олександра Савченко: хтось пам'ятає її як домашню, м'яку, гостинну жінку, яка завжди допоможе і надасть слушну пораду; хтось – колегу, молоду, перспективну, наполегливу, але жіночу і усміхнену; іншим – цікаві віхи становлення її особистості як вченої-новаторки, хтось пов'язує її ім'я з «Читанкою», а для когось – вона є славетною віхою у розвитку початкової школи України та її «берегинею».

Але одне є загальним для всіх – усе найцінніше, створене нею, назавжди увійшло до скарбниці вітчизняної педагогіки та національної духовної культури. Нехай для нових поколінь педагогів і науковців Олександра Яківна Савченко стане ідеальним стимулом для власного розвитку.

Достойна оцінка, належний аналіз і осмислення творчого наукового доробку Олександри Яківни Савченко ще чекають свого часу, але безперечним є той факт, що простежується наступність, синхронність, спільність та суголосність ідей, поглядів, гуманістичних позицій обох видатних науковців стосовно актуальних проблем дидактики та сучасної педагогіки, навчання й виховання, розвитку особистості, формування всебічно розвиненої особистості; активізації й оптимізації навчального процесу, розбудови української національної школи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Березівська Л.Д. Внесок О.Я. Савченко в розвиток історико-педагогічної науки України. Науковий простір академіка Олександри Савченко; НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. Київ, 2012. С. 253–257.
2. Виговська О. Я утверджую себе через працю. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2007. № 1-2. С. 72-77
3. В. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія. упоряд.: О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко; авт. кол.: О.В. Сухомлинська,

О.Я. Савченко, В.С. Курило, І.Д. Бех та ін. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 504 с.

4. Каракоз С. І в юнім серці цвів червоний мак. *Початкова школа*. 2012. № 4. С. 3-5.

5. Науковий простір академіка Олександри Савченко / [упоряд.: Я.П. Кодлюк, Т.Я. Довга, Л.М. Заліток, О.С. Покусова; за ред. Я.П. Кодлюк]. – К.: Богдана А.М., 2012. – 312 с.

6. Савченко О. Я. Розвиток сухомлиністики за десять років (1993 – 2003 рр.). *Освіта України*. 2003. 7 жовтня (№ 75). С. 6.

7. Савченко О. Я. Розвиток творчості школяра – стрижнева проблема творчості В. О. Сухомлинського. *Животворча сила педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського*. Донецьк : Витоки, 2011. С. 17-22.

8. Сухомлинська О. Праці сучасних українських науковців у вимірі сухомлиністики. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:jAU9fB9fiKsJ:npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/download/306/280+&cd=4&hl=ru&ct=c>

9. Цибульська С. Інноваційні погляди В. Сухомлинського у контексті Нової української школи. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. № 2 (121), 2018. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3907/1/Svitlana%20Tsybulskaya.pdf>

10. Філоненко О.В. Етапи вивчення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського. *Наукові записки*. Серія: педагогічні науки. Випуск 171. 2018. С. 234-237. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/171/47.pdf>